

Єрмоленко С.І.

кандидат педагогічних наук, доцент
учитель української мови та літератури

Ветреннікова О.В.

учитель української мови та літератури I категорії
Мелітопольська ЗОШ I-III ступенів №4
Мелітопольської міської ради Запорізької обл.

ВОКАТИВ ЯК ДЗЕРКАЛЬНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДИСТАНЦІЇ МІЖ КОМУНІКАНТАМИ

***Анотація.** Метою статті є аналіз різних форм вокатива за принципом соціальної приналежності, часових меж, статевої приналежності, віку, стилістичної диференціації.*

***Ключові слова:** вокатив, вокативне речення, апелятив, кличний відмінок, звертання, грамема, персоніфікація.*

***Yermolenko S., Vtrennirova O. Vocative as a Mirror Image of Social Distance Between Communicants.** The purpose of the article is to analyze different forms of vocative based on the principle of social identity, time limits, gender, age, stylistic differentiation.*

***Key words:** vocative, vocative sentence, appelative, Vocative Case, address, grammeme, personification.*

Останнім часом мало послуговуються вокативами у розмовному мовленні. Зрозуміло, що у офіційно-ділових листах це не відбувається, бо вони стандартизовані й пишуться відповідно законодавчого, юридичного чи адміністративно-канцелярського підстилів. Але в художній літературі ми можемо спостерігати, як часто та правильно послуговуються кличним відмінком мешканці різних регіонів України. Нині ситуація з кличним відмінком є критичною. Щоб звернути увагу мовознавців, соціологів, психологів на цю проблему, ми й пропонуємо дослідження вокатива в художній літературі на матеріалі прозових творів Оксани Забужко як одного з найкращих представниць сучасної прози в Україні.

Кличний відмінок, як і називний, родовий, давальний, знахідний, орудний і місцевий відмінки, має типові відмінкові семантико-синтаксичні, формально-синтаксичні й морфологічні ознаки. З морфологічного боку його виділяє словозмінний кінцевий афікс (флексія), що вказує на синтаксичні зв'язки семантико-синтаксичні відношення цієї грамеми до інших

компонентів речення. Подібно до інших відмінків кличному притаманні первинні та вторинні функції. У граматичній структурі української мови кличний відмінок відрізняється морфологічними, синтаксичними і просодичними засобами [12, с. 87].

Вокатив із семантико-синтаксичного боку досліджували М. Скаб (історія дослідження кличного відмінка у східнослов'янській лінгвістиці) [11], П. Дудик із формально-граматичного (звертання-речення сучасній українській мові) [5], із функціонально-структурного М. Гринишин (вокативні речення в асиметричних ситуаціях спілкування) [3], І. Бойко (семантичні типи вокативів як джерело характеристики мовної особистості) [1], О. Межов (функціональне навантаження вокативів у поетичних творах Василя Стуса) [9], Ю. Вольська (неелементарні прості речення з вокативними синтаксемами, їх реалізація у творах Т.Г. Шевченка) [2], А. Каратаєва (український вокатив у текстовій структурі історичного роману «Диво» Павла Загребельного) [10], Н. Данилюк (семантико-стилістичні особливості народнопісенних звертань) [4], С. Єрмоленко (вокатив як виразник формули соціального дейксису) [6] та ін.

Кличний відмінок – 1) грамема категорії відмінка іменників, що спеціалізована на вираженні функції звертання, входить у парадигму однини та множини і відрізняється від інших граем сукупністю закінчень: однини *дівчино, красуне, батьку, велете, село, поле, ноче, курча, ім'я*; множини *дівчата, красуні, батьки, велети, села, поля, ночі, курчата, імена*; 2) залежна від кличного відмінку іменників і узгоджувана з ним грамема прикметника та інших слів прикметникового морфологічного типу у функції означення, яка входить у парадигму однини та множини і збігається із закінченням називного відмінка прикметника та інших слів із прикметниковим типом відмінювання. Грамема кличного відмінка іменників виділяється за типовим для відмінків значенням предметності і сукупністю закінчень. Термін увів А. Кримський в «Української граматики» (1907). В українському мовознавстві тривалий час був поширений термін «*клична форма*».

Отже, кличний відмінок іменників найчастіше вживається у реченнях із дієслівним присудком у формі 2-ї особи наказового способу, у яких іменникове звертання виступає складною синтаксемою із значенням адресата і потенційного суб'єкта дії. Ця функція є первинною семантико-синтаксичною функцією кличного відмінка, з якою співвідноситься його первинна формально-синтаксична функція підмета, напр.: *Не бери в голову, Адю* [7, с. 133]; *Прокидайся, Адріане* [7, с. 154]; *Не плач, маленька, я тобі*

краще ні-і-ісеньку заспіваю [8, с. 191]; **Господи**, прийміть хто-небудь це сонця [8, с. 150]; **Випручайся, жінко вербова** [8, с. 57].

Функція адресата і потенційного суб'єкта дії є базовою для кличного відмінка у вторинних функціях. У реченнях будь-якої структури (за винятком речень із формою 2-ї особи наказового способу) у кличному відмінку акцентується значення адресата і відповідно знебарвлюється супровідне значення потенційного суб'єкта дії, а також набувається залежність звертання від граматичної основи речення у цілому, напр.: **Господи**, якщо хтось довідається [7, с. 821]; **Не знаю, маля** [7, с. 790]; **Точно, Адю, так воно й було!** [7, с. 784]; **Може, ми пройдемося, Ніко?** [7, с. 736]; **Миколо, та чи ж ми з тобою в перетягування канату забавлялися?** [8, с. 20]; синтаксично пов'язана із займенниками 2-ї особи і дублює їхню семантико-синтаксичну функцію, тобто виконує роль синтаксеми з ідентифікуючою функцією. Кличний відмінок може виступати в позиції однослівних речень (вокативні речення!) типу «**Лена**», – каже він, і таким незвичайно тихим, скрадливим бринить це зовсім доросле «**Лена**» [8, с. 243]; **Ленця. Ленця, любов моя** [8, с. 232]; **Господи!** – не обмани [8, с. 123]; **Тато?..** [7, с. 730]; **Поні Дарино! Дарино Анатолійвно!..** [7, с. 727]; які є семантично-функціональними еквівалентами речень із присудком у формі наказового способу.

У граматичній системі сучасної української мови кличний відмінок виявляє семантико-синтаксичну, формально-синтаксичну і морфологічну співвідносність із називним відмінком. Зокрема, обом відмінкам притаманна абсолютна омонімія закінчень у прикметниках та у формі множини іменників і часткова омонімія в іменникових формах однини. Напр.: **Любий**, ти не міг би говорити так, щоб я тебе розуміла? [7, с. 786]; **Ах ти, відьма!** **Задумив би. В обіймах. Ніжно. Ні, скидаю капелюха. Цілую ручки ясній пані, респект, повний респект. Гащинська, підла ти бабо, візьми мене до себе, га?** [7, с. 810]; **Гелюська! Лялюська, ох ... Ти тут?** [7, с. 498]; **Страшно, коханий, з нею** [8, с. 41]; **До праці берись, моя пані** [8, с. 41]; **Дякую тобі, серце** [8, с. 86]; ... **платим, дівоньки, авжеж, за все платим, до останнього шеляга!** [8, с. 90]; у першому реченні **Любий** – субстантивований прикметник; у другому **відьма** – іменник в називному відмінку; у третьому **Гащинська** – іменник, який позначає прізвище, у називному відмінку; у четвертому **Гелюська! Лялюська** – жіночі імена вжито у називному відмінку з пестливими суфіксами **-юськ-** у називному відмінку; у п'ятому – **дівчата** вжито у кличному-називному відмінку множини.

Залежно від різних типів реченневих конструкцій потрібно розрізняти чотири різновиди вокатива (з уведенням до функціональних характеристик емотивних супровідних відтінків):

1) семантично складний кличний (кличний адресата – потенційного суб'єкта дії); напр.: ... *чудова компанія, **Олежку**, а куди скажеш поставити квіти?* [8, с. 272]; ***Скальковська**, вийди з класу!..* [8, с. 250]; ... *гряди, голубице* [8, с. 220]; ***Господи**, зроби так, щоб він був живий!* [8, с. 24]; ... *дивись, **манюня**, це – любов* [8, с. 50]; *Стоп, **ідіотко**, гальмуй!* [8, с. 101];

2) семантично складний кличний акцентованого адресата і відповідно нейтралізованого суб'єкта; напр.: ***Леді й джентльмени**, мені трохи мулько зачіпати цю тему* [8, с. 118]; *Дай спокій, **Дарино**, в нас повна історія української ікони досі не написана* [7, с. 74]; ***Владиславо**, твоя розповідь наштовхнула мене по-новому глянути на європейську рецепцію твоєї «Секретів»...* [7, с. 77];

3) кличний ідентифікуючий полісемантичний, що дублює відповідну семантико-синтаксичну функцію синтаксично пов'язаного з ним займенникового іменника другої особи; напр.: *Нещасний **ти** чоловік, **Микола*** [8, с. 95]; *А хреново **ти**, подруго, виглядаєш – ох, хреново* (ТМР: 96); ***Ти** просто перепрацювалася, **Владусь*** [7, с. 97]; ... *і проминає, дяка **Тобі, Боже коханий**, проминає не завагавшись* [7, с. 138]; *Чуєш, не бачили **ви, галичмени**, смаленого вовка!..* [7, с. 199];

4) кличний однокомпонентного речення як конденсат адресатно-предикатно-суб'єктної структури; напр.: ***Олька?** Ти?* [8, с. 124]; ... *Катруся спросоння кричала: «**Мамо!**»* [7, с. 104]; ***Мужчина!** – якщо тільки він не в тюрмі й не в лікарні, повинен бути «за старшого» і «про все подбати»* [7, с. 114]; ***Гельця!** – втішився він* [7, с. 182]; ***Андріан Амброзьч**, – Юлічка явно збуджена* [7, с. 172].

Таким чином, первинними функціями кличного є семантико-синтаксична функція адресата вольової дії – потенційного суб'єкта дії і формально-синтаксична функція підмета.

Отже, вокатив – одна з периферійних граем морфолого-синтаксичної категорії відмінка, що в морфологічному плані входить як сьомий компонент до відмінкової парадигми однини й множини з її диференційованою сукупністю флексій і валентно поєднана з дієслівними формами наказового способу другої особи та виражає первинну семантико-синтаксичну ускладнену функцію адресата мовлення – потенційного суб'єкта дії, первинну формально-синтаксичну функцію підмета і в типових виявах комунікативну функцію теми за актуального членування речення.

Література

1. Бойко І.О. Семантичні типи вокативів як джерело характеристики мовної особистості (на матеріалі художнього дискурсу). *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ* : Серія Філологія. Педагогіка. Психологія. 2013. Вип. 27. С. 102–106.
2. Вольська Ю. Неелементарні прості речення з вокативними синтаксеми, їх реалізація у творах Т.Г. Шевченка. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/> (дата звернення 24.03.2021).
3. Гринишин М. Вокативні речення в асиметричних ситуаціях спілкування URL: <http://litmisto.org.ua/> (дата звернення 24.03.2021).
4. Данилюк Н. Семантично-стилістичні особливості народнопісенних звертань. *Українська мова*. 2011. №4. С. 32–39.
5. Дудик П.С. Звертання-речення в сучасній українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1971. №5. С. 37–43.
6. Єрмоленко С.І. Вокатив як виразник формули соціального дейксису. *International scientific and practical conference “Research of different of development of philological science in Ukraine and EU”* : Conference proceedings, September 20-21, 2019. Baia Mare : Izdevnieciba “Baltija Publishihg”, P. 16 –164.
7. Забужко О.С. Музей покинутих секретів : роман. Київ : Факт, 2010. 832 с.
8. Забужко О.С. Тут могла б бути ваша реклама : збірка. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. 320 с.
9. Межов О.Г. Функційне навантаження вокативів у поетичних творах Василя Стуса. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»* : Серія Філологічна. 2014. Випуск 44. С. 181–188.
10. Каратаєва А. Український вокатив у текстовій структурі історичного роману «Диво» Павла Загребельного. URL: <http://litmisto.org.ua/> (дата звернення 24.03.2021).
11. Скаб М.С. Історія дослідження кличного відмінка у східнослов'янській лінгвістиці. *Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку* : Збірник наукових праць, присвячених 100-річчю від дня народження професора Стефана Пилиповича Самійленка. Запоріжжя : ЗНУ, 2006. С. 116–128.
12. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : Підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.